

SADRÜŞŞEHÎD: HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ*

Dr. Abdulhalik UYGUR**

Özet: Sadrüşşehîd lakaplı Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141) Karahanlıların son dönemlerinde Selçukluların himayesindeki Buhâra'da yetişmiş bir fakihdir, aynı zamanda bir devlet adamıdır. Sadrüşşehîd'in mensup olduğu Burhan ailesi Buhara'da bir nevi Şeyhülislamlik müessesesi olan sadırlık makamını bir buçuk asır elinde tutmuşlardır. Önemli bir Hanefî âlimi olan Burhânüddin Abdülazîz b. Mâze 518 (1124) senesinde vefat edince oğlu Sadrüşşehîd onun yerine geçmiş ve bu görevi on sekiz sene sürdürmüştür. Bıraktığı yirmiden fazla önemli eserleri ve yetiştirdiği birçok talepleri ile İslâm ilim ve kültür âlemine büyük katkılarda bulunan Sadrüşşehîd 5 Safer 536 (9 Eylül 1141) tarihinde Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (ö. 552/1157) Karahitaylara karşı girdiği meşhur Katvân Savaşı'nda şehit düşmüştür. Sadrüşşehîd'in bıraktığı eserlerinin çoğu günümüze ulaşmış ise de birçoğu hâla yayımlanmamıştır. Çalışmamızda eserlerinin bulunduğu kütüphaneler tespit edilip, içeriği hakkında bilgi verildiği gibi yanlışlıkla Sadrüşşehîd'e nispet edilen eserler hakkında da detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca Sadrüşşehîd'in İlmî kişiliği ve Hanefî fakihler nezdindeki yerinin tespiti için yaptığımız araştırma sonucu Sadrüşşehîd, Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1533) Hanefî fakihlerinin mezhep içindeki konumunu ortaya koymak için yaptığı Hanefî fakihleri tasnifine göre üçüncü tabakada, yani "meselede müctehitler" tabakasında yer alması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Buhara, Mâze, Burhan ailesi, Ömer b. Abdülazîz; Sadrüşşehîd.

Sadr al-Shahid: His Life, Works and Scholarly Personality

Abstract: Named Sadr al-Shahid, Ömer b. Abdulaziz b. Ömer b. Maza al-Bukhari (d. 536/1141) was a scholar of Islamic jurisprudence (Fikh) who grew up in Bukhara under the auspices of the Seljuks in the last period of the Karakhanids; was also a statesman. The Burhan family, of which Sadr al-Shahid was a member, held the position of Sadara, which is a kind of Sahykh al-Islam institution, in Bukhara for a century and a half. Sadr al-Shahid, son of an important Hanafi scholar Burhanuddin Abdulaziz b. Maza who died in 518 (1124), succeeded him and continued this duty for eighteen years. Sadr al-Shahid, who made great contributions to the world of Islamic science and culture with more than twenty important works and many students he educated, was martyred in the famous Battle of Qatwan, in which the Great Seljuk Sultan Sanjar (d.552 / 1157) fought against the Qara Khitai's in 5 Safer 536 (9th September, 1141). Although most of Sadr al-Shahid's works have survived to the present day, many of them are still not published. In our study, the libraries where his works were found have been determined and information about their content has been given, as well as detailed information about the works accidentally attributed to Sadr al-Shahid has been presented. In addition, as a result of the research we conducted to determine Sadr al-Shahid scholarly personality and his place in the eyes of Hanafi scholars, Sadr al-Shahid appeared to be in the third layer, that is the layer of Mujtahid, according to the classification of Hanafi scholars by Kamal Pashazada.

Keywords: Bukhara; Maza; Burhan' family; Ömer b. Abdulaziz; Sadr al-Shahid Sadrüşşehîd.

* Bu makale yazar tarafından Prof. Dr. Şükrü ÖZEN danışmanlığında hazırlanan "Hâssî'nin el-Fetâvâs-Sugrâ Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** abdulhalikuygur@gmail.com

GİRİŞ

Türkistan coğrafyası, İslam'la tanıştıktan hemen sonra yeni kabul edilen bu dinin kültürel değerlerine, İslam medeniyetine ve ilimlere önemli katkılar sunmuştur. Özellikle burada tefsir, kelim, fıkıh, felsefe, müzik, Arap dili ve edebiyatı sahalarında ortaya konmuş eserlere dikkat çekmek gerekir. VI. (XII.) asrın başlarına geldiğimizde bu coğrafyada fıkıh alanında yapılan çalışmalar nitelik ve nicelik bakımından İslam âleminde bu alana en üst düzeyde katkı yapan bir noktaya ulaşmıştır. Bu alandaki önemli çalışmalardan bazıları Sadrüşşehîd lakabıyla tanınan Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'ye (ö. 536/1141) aittir.

Mezhep imamlarının görüşlerini veya ihtilafı konulardaki tercihlerini aktaran birçok Hanefî fıkıh eserinin ve fetvâ mecmuasının Sadrüşşehîd'in eserleri ve tercihlerine çokça atıfta bulunduğu tespit edilmiştir. Mesela Kâdîhan (ö. 592/1196) meşhur eseri *Fetâvâ Kâdîhân*'da,¹ Sadrüşşehîd'in talebelerinden biri olan *el-Hidâye* adlı meşhur eserin müellifi Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197) *et-Tecnîs ve'l-mezîd* adlı eserinde,² Sadrüşşehîd'in yeğeni Burhânuddin el-Buhârî (ö. 616/1219?) *el-Muhîtü'l-Burhânî* adlı meşhur eserinde,³ Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542/1147?)⁴ *Hulâsatü'l-fetâvâ*'da,⁵ Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) *el-Binâye*'de,⁶ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr*'de,⁷ İbn Nüceym (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik*'te⁸ ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr*'da⁹ Sadrüşşehîd'in görüşleri ve tercihlerine yer vermiş ve eserlerine pek çok atıfta bulunmuşlardır.

Demek ki, Sadrüşşehîd'in eserleri Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından biri kabul edilmiş, görüşleri ve tercihleri Hanefî fakihleri tarafından çok önemsenmiştir.

Bu çalışma, böylesi bir önemli fakihin hayatı ve eserlerini ilim âlemine sunmayı amaçlamaktadır.

1 Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 359; III, 358; 511-512.

2 Merginânî, *et-Tecnîs ve'l-mezîd*, I, 92.

3 Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, I, 57; VII, 416, 501, 511, 622.

4 Vefat tarihini Kureşî ve ondan sonraki müellifler böyle vermiştir. Ancak müellifin Kâdîhan'ın talebesi olduğu ve *el-Fetâvâs-sugrâ*'yı eserinin kaynaklarından biri olarak değerlendirdiğine bakılırsa bu tarihin yanlış olabileceği, müellifin belki de 600'den sonraki yıllarda vefat ettiği düşünülebilir.

5 İftihârüddin el-Buhârî, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, s. 159, 160, 170, 350.

6 Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, II, 47; V, 188; VI, 14; VII, 257; XI, 178, 400.

7 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 263, 294, 462; IV, 141, 371.

8 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, II, 45; V, 134, 191, 208.

9 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 6; IV, 224, 423; V, 314.

1. SADRÜŞŞEHÎD'İN HAYATI

1.1. Sadrüşşehîd'in İsmi, Nesebi ve Ailesi

Sadrüşşehîd lakabıyla bilinen Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz Mâze el-Buhârî 483'te (1090) doğmuştur.¹⁰ Hüsâmüddîn, Burhânü'l-eimme lakapları ve Ebû Muhammed künyesiyle meşhur olmuştur. Katvân savaşında şehit düştüğü için el-Hüsâmü'ş-şehîd ve es-Sadrü'ş-şehîd diye de anılır. Ayrıca büyük dedesine nispetle *İbn Mâze* diye anılmıştır. Sadrüşşehîd, Türkistan'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buharâda "sadr"¹¹ unvanıyla hüküm süren ve Hanefî fukahasının önde gelen temsilcilerinden olan Burhan ailesine mensuptur. Ailesinin Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in soyundan geldiği de rivayet edilmiştir.¹² İlimle iştigal eden aile fertlerinin hemen hepsi Burhânüddîn, Burhânü'l-eimme, Burhânü'l-mille ve'd-dîn lakaplarıyla anıldığı için bu aileye Burhan ailesi (Burhanoğulları) denilmiştir.¹³ Bu sülalenin bir ferdi olan Sadrüşşehîd zamanının büyük Hanefî fakihlerinden biri olarak kabul edilmiş ve kendisine "Buhara Hanefîleri'nin reisi" unvanı verilmiştir.¹⁴

Ailenin ilk reisi Burhâneddin el-Kebîr'dir. es-Sadrü'l-ecel ve es-Sadrü'l-kebîr lakaplarıyla anılan Abdülazîz b. Ömer b. Mâze daha önce Merv'de oturuyordu. 495 (1102) yılında Horasan bölgesinde hüküm süren Selçuklu Hükümdarı Sencer,¹⁵ Merv'i kendisine merkez yaparak bölgeyi yeniden teşkilatlandırıldığında Burhâneddin Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz b. Mâze'yi Buhara'ya sadr¹⁶ olarak tayin etmiş ve kız kardeşiyle evlendirmiştir.¹⁷ Buhara ve Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebinin ileri gelenlerine "sadr" denilirdi.¹⁸ Burhan ailesi mensupları ilim alanındaki bu otoriteleri yanında büyük servete¹⁹ de sahip oldukları için öy-

10 Sadrüşşehîd'in babasının adını Nesebi bu şekilde vermiştir. Bk. Nesevî, *el-Kand*, s. 431.

11 Arapça kelime olan "sadr" sözlükte "bir şeyin öncüsü ve evveli" gibi mânaları ifade eder. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 446. Terim olarak ne anlama geldiğini ele alan bir kaynağa ulaşamadysak da, Sadrüşşehîd ve ailesi hakkında edindiğimiz ve ilerideki sayfalarda metinde vereceğimiz bilgilere göre, sadrılık Buhara ve Mâverâünnehir'de hükümdarlar tarafından Hanefî mezhebinin ileri gelenlerine verilen dinî ve siyasî bir makam olup, sadr tayin edilen şahsın şehrin iç yönetiminde kesin söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

12 Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, s. 510.

13 Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 430-432; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 425-427.

14 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela'*, XX, 97; Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudyye*, I, 391, 400; Kefevî, *Ketâ'ib*, II, 445-452; Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 430-432; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 425-427.

15 Sencer: Son Büyük Selçuklu Hükümdarı Ahmed Sencer b. Melikşah es-Selçükî, 479'da (1086) Sincar'da doğmuş, 552'de (1157) vefat etmiştir. Bk. Özeydin, "Sencer", *DİA*, XXVI, 507-511.

16 "Sadr" unvanının Buharâda ilk defa bu aileye verildiği belirtilmiştir. Bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 34.

17 Bu bilgi *Târih-i Mollazâde*'den nakledilmiştir. Bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 32.

18 Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 431.

19 Bu servetleriyle Buharâda birkaç bin fakih yetiştirmişlerdir. Bk. Nesevî, *Siretü's-Sultân*, s. 68-69; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, s. 510; Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 29.

lesine nüfuzluydular ki âdeta emîr telakki ediliyorlardı.²⁰ Önemli bir Hanefî âlimi olan Burhâneddin Abdülazîz b. Mâze 518 (1124)²¹ senesinde vefat edince oğlu Hüsâmeddin Ömer onun yerine geçmiştir. Hüsâmeddin Ömer 5 Safer 536 (9 Eylül 1141) tarihinde Sultan Sencer'in Karahıtaylar'la²² yaptığı Katvân savaşında şehit düştükten sonra Buharâda yönetim Karahıtaylar'ın eline geçmiş²³ ise de Karahıtaylar bu ailenin manevi nüfuz ve otoritesini tanımış ve onları kendi temsilcileri olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Karahıtaylar, Sadrüşşehîd'den sonra yerine kardeşi Tâcülislâm Ahmed b. Abdülazîz'i²⁴ Buharâ'ya sadr tayin etmişlerdi. Karahıtaylar'ın tayin ettiği vali de her hususta sadrın talimatına uymakla mükellef kılınmıştı.²⁵

Buharâda yönetim Karahıtaylar'dan Hârizmşahlar'a,²⁶ ondan sonra Moğollar'a geçmişse de Burhan ailesi bu manevi ve siyasi nüfuzunu 636 (1238) yılına kadar kaybetmemiştir. Söz konusu yıl, Buharâ'nın Târâb köyünden olan Mahmûd Târâbî (ö. ?) adlı esnaftan birinin önderliğinde Buharâda Moğollar'a ve Buharâ'nın yönetici kesimine karşı halk ayaklanması başlamıştır. Hanefî fıkıh âlimi Şemseddin Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî de (ö. ?) bu isyanı desteklemiştir. Târâbî, Buharâda hâkimiyetini kuvvetlendirdikten sonra Mâverâünnehir'in en büyük dinî rütbesi olan "sadr" unvanını Burhan ailesinden alıp, Şemseddin el-Mahbûbî'ye vermiştir. O tarihten itibaren Burhan ailesi dinî ve siyasi otoritesini kaybetmiştir.²⁷

Sadrüşşehîd'in mensup olduğu Burhan ailesi Buharâda bir buçuk asır sadırlık makamını elinde bulundurmuştur. Onların zamanında sadırlığın salt bir dinî rütbe olmadığını, aksine bu makamın Buharâ'nın iç yönetiminde de söz sahibi, siyasi nitelikteki bir makam olduğunu görmekteyiz. Bu sebepten olsa gerek İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232) bu ailenin bazı fertlerini tanıtırken "Buharâ'nın reisi",²⁸ "Buhara Hanefîleri'nin reisi" ve "Buharâ'nın gerçek sahibi"²⁹ gibi nitelemelerde bulunmuş-

20 Sultanların bu aile fertlerinden olan sadrların görüşlerine başvurdukları zikredilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 97; Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, I, 391; Barthold, *Türkistan*, s. 349.

21 Neseî, Abdülazîz'in ölümünü "9 Zilkade 518 (17 Aralık 1124) tarihinde vefat etti" diye gün, ay ve yılı ile vermiştir. Bk. Neseî, *el-Kand*, s. 431.

22 Moğol asıllı bir kavim olup, 1130'dan 1211 yılına kadar Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük bir kısmında hüküm sürmüşlerdi. Bk. Taşağıl, "Karahıtaylar", *DİA*, XXIV, 415.

23 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 118-119; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420; Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, V, 269; Barthold, *Türkistan*, s. 343-345; Özaydın, "Sencer", *DİA*, XXVI, 510.

24 Bedir, bu zatın 551-559 (1156-1163) yılları arasında vefat ettiğini tahmin etmektedir. Bk. *Buhara Hukuk Okulu*, s. 34.

25 Aruzî, *Çehâr Mekâle*, s. 36-37; Barthold, *Türkistan*, s. 377; Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 431.

26 Hârizmîler bu defa Buharâda 604'ten (1207) 616'ya (1219) kadar hüküm sürmüşlerdir. Bk. Nerşahî, *Târihu Buhârâ*, s. 45.

27 Cüveynî, *Fâtihu'l-âlem*, I, 134-136; Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 431-432.

28 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 316.

29 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 250.

tur. Bundan dolayı Murteza Bedir bu ailenin sahip olduğu sadırlık makamını bir nevi şeyhülislamlık müessesesine benzetmiş ve Buharâda fıkıh ilminin bu dönemdeki kesintisiz gelişimini Burhan ailesinin başında bulunduğu bu müesseseye atfetmiştir.³⁰

Sadrüşşehîd, Büyük Selçuklular'ın Sultanı Sencer'in kumandasındaki ordu ile Karahıtaylar'ın başındaki Gürhan'in³¹ ordusu arasında 5 Safer 536 (9 Eylül 1141) tarihinde Semerkant'ın Katvân sahrasında vuku bulan savaşta şehit düşmüştür.³²

Sultan Sencer bu savaşa pek çok ulemayı yanına alarak çıkmış, bunların çoğu bu savaşta şehit düşmüştür. Sadrüşşehîd başta olmak üzere birçok fakih esir düşmüş, sonra Gürhan (ö. 537/1142) bunları sorguya çektikten sonra katletmiştir.³³ Sadrüşşehîd'in bu savaşta esir düştüğü, sonra Semerkant'ta katledildiği,³⁴ naaşının bir yıl sonra Buharâ'ya nakledilip, Buharâda defnedildiği de rivayet edilmiştir.³⁵

1.2. Hocaları ve Talebeleri

1.2.1. Hocaları

Kaynaklarda Sadrüşşehîd'in hocaları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece fıkıh ilmini babası Abdülazîz b. Mâze'den (ö. 518/1124) öğrendiği bilinmektedir. Ayrıca Ali b. Muhammed b. Hidâm (ö. 493/1100), Ebû Tâlib b. Yûsuf (ö. 516/1122), Ebû Sa'd Ahmed İbnü't-Tuyûrî (ö. 517/1123) ve Mes'ûd b. Hasan b. Hüseyin el-Keşânî (ö. 520/1125)³⁶ gibi hocalardan hadis işittiği ve rivayet ettiği kaydedilmiştir.³⁷

1.2.2. Talebeleri

Öğrencilerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Tâceddin es-Sadrüssaîd Ahmed b. Abdülazîz b. Mâze (ö. ?). Sadrüşşehîd'in kardeşidir.³⁸

30 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 28-29.

31 Gürhan Karahıtayların hükümdarlarına verilen unvan olup "Hanlar Hanı" anlamında olduğu ve ilk Gürhan'ın adının Çin kaynaklarında Yeh-lü Ta-şi olarak geçtiği söylenmektedir. İlk Gürhan 537 (1142) senesinde vefat etmiştir. Bk. Özaydın, "Gürhan", XIV, 323.

32 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 119.

33 Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 268-269.

34 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420.

35 İsnævî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 208.

36 Bu zat Sadrüşşehîd'in hadis hocalarından sayılmıştır. Bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 562; II, 168; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, II, 96.

37 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 425-427.

38 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, II, 130.

Sadrüşşehîd'in oğlu *Şemseddin* Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer (ö. 566/1171).³⁹

Ebû Ali İbnü'l-Vezîr Hasan b. Mes'ûd b. Hasan el-Hârizmî ed-Dımaşkî (ö. 543/1148).⁴⁰ Sadrüşşehîd'den hadis rivayet etmiş ve Ebü'l-Fazl el-Kirmânîden Hanefî fikhını öğrenmiştir.⁴¹

Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1167). *el-Ensâb* adlı meşhur eserin müellifi tarihçi ve hadis âlimi olan bu zat Sadrüşşehîd'le Merv'de görüşmüş ve onun münazaralarında hazır bulunmuştur.⁴²

Radıyyüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî (ö. 571/1176). *el-Muhîtü'r-Radavî*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* gibi eserleriyle tanınır.⁴³

Şerefeddin Ömer b. Muhammed b. Ömer Ebû Hafs el-Akilî (ö. 576/1180). *el-Minhâc* adlı eseriyle tanınır.⁴⁴

Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelîl el-Mergînânî (ö. 593/1197). *el-Hidâye* ve *et-Tecnîs ve'l-mezîd* gibi meşhur eserlerin yazarıdır.⁴⁵

Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219[?]). Sadrüşşehîd'in yeğeni olan bu zat *el-Muhîtü'l-Burhânî* ve *Zahîretü'l-fetâvâ* adlı eserlerin müellifidir.⁴⁶

Necmeddin Yûsuf b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Hâssî (ö. 620/1223 civarı).⁴⁷

Tâhir b. Mahmûd b. Ahmed (ö. ?), Sadrüslâm. Sadrüşşehîd'in kardeşinin torunudur.⁴⁸

39 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXIX, 252-253; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, 102.

40 Bu bilgiyi Zehebî, Sadrüşşehîd'in biyografisinde dile getirmiştir. Bk. *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420.

41 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVII, 139-140; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, 204.

42 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420.

43 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, 128-129; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 24.

44 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, I, 397; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 245.

45 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 230.

46 Kefevî, *Ketâib*, III, 21-22; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 336-337.

47 Kefevî, *Ketâib*, II, 451; III, 131; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 374. Hâssî'nin Sadrüşşehîd'in talebesi olup olmadığı ve vefat tarihindeki belirsizlikler için *Hâssî'nin El-Fetâvâ's-Sugrâ Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili* adlı Doktora tezimizin ilgili bölümlerine bakılabilir.

48 Sadrüşşehîd ve eserleri hakkında bilgi veren birçok çalışmada bu kişi Sadrüşşehîd'in talebeleri arasında sayılmıştır (mesela bk. Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (Muhakkikin girişi), II, 39; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 426; Biçer, *Sadrüş-Şehîd'in Umdu'tu'l-fetâvâ Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 81. Bunların çoğunun dayanağı da Leknevî'nin bu kişi hakkındaki "أخذ عن أبيه صاحب المحيط عن أبيه الصدر السعيد وعن عمه حسام الدين" ifadesini yanlış anladıkları için olmalıdır ki, bunun anlamı kanaatimizce, "O, babası *el-Muhît* sahibinden, o da babası Sadrüssaid'den ve amcası Hüsâmeddin'den ilim almıştır" olmalıdır. Zira bu cümle *el-Muhîtü'l-Burhânî* sahibinin ilim zincirini beyan etmek için kurulan bir cümledir ki, Leknevî onun Sadrüşşehîd ve babasından ilim aldığını zikretmiştir. (bk. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 147, 336). Diğer bir husus da

2. ESERLERİ

Sadrüşşehîd Hanefî fikhına dair birçok eser yazmış olup bu eserler mezhep âlimleri arasında oldukça rağbet görmüştür. Bundan dolayı olsa gerek kaynaklarda Sadrüşşehîd'e bir çok eser isnat edilmiştir. İsnat edilen eserlerin bir çoğunun nispeti doğrulanmış ise de bir kısmının nispeti meşkûktur. Biz burada önce Sadrüşşehîd'e nispeti doğrulanmış eserler hakkında kısaca bilgi vereceğiz sonra nispeti meşkûk olan eserler hakkında bilgi aktarmaya çalışacağız.

2.1. Nispeti Doğrulanmış Eserler

1. Şerhu Edebi'l-kâdî

Bu eser Hassâf'ın (ö. 261/874) muhakeme hukukuna dair *Edebü'l-kâdî* adlı eserinin şerhi olup şimdiye kadar iki neşri yapılmıştır. Birinci neşri Muhyî Hilâl Serhân tarafından hazırlanıp 4 cilt halinde Bağdat'ta Mektebetü'l-İrşâd tarafından 1397 (1977) senesinde basılmıştır. İkinci neşri Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (ö. 1975) ve Ebû Bekr Muhammed el-Hâşimî tarafından hazırlanmış ve bir cilt halinde Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 1414 (1994) senesinde Beyrut'ta basılmıştır. Eser ayrıca Lahor Yüksek Mahkemesi hâkimlerinden Dr. Munir Ahmad Mughal tarafından *Âdâb al-Qâdî: Islamic Legal and Judicial System* adıyla İngilizce'ye tercüme edilerek basılmıştır (Lahore, Kazi Publications, 1999; New Delhi, Adam Publishers and Distributors, 2004, 2005, 2017).

2. el-Vâkı'ât

Müellif bu eserinin giriş kısmında kitabın adını *el-Vâkı'ât* olarak belirlediğini açıkça zikretmiştir.⁴⁹ Bu eser *Vâkı'âtü'l-Hüsâmî, el-Vâkı'âtü'l-Hüsâmiyye, el-Ecnâs* diye de tanınmıştır.⁵⁰ Dünyadaki çeşitli ülkelerde 24'ten fazla el yazma nüshasının olması, eserin Hanefî fakihler arasında çok rağbet gördüğünü göstermektedir.⁵¹ Eser bir nevâzil kitabı olup, kendisinden önce yazılan birçok fetâva ve nevâzil ese-

bu kişinin babasının bile Sadrüşşehîd'in talebesi olup olmadığı üzerinde durulması gerekirken bu şahsın Sadrüşşehîd'in talebelerinden olması mümkün değildir. Ancak bu kişi hakkında karışıklığa yol açan diğer bir husus da Kâtib Çelebi'nin bu şahsın 504 (1111) senesinde vefat ettiğini yazmasıdır. Bağdatlı İsmâil Paşa da bunun doğum tarihini 442 (1050), vefat tarihini 504 (1111) olarak vermiştir. Bu tarihlerin yanlış olduğu aşikârdır. İşin ilginç tarafı, Kâtib Çelebi'nin, babasının vefat tarihini 616, oğlunun vefat tarihini ise 504 olarak vermek gibi bir hataya düşmüş olmasıdır. bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1221; Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 147; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 430.

49 Sadrüşşehîd, *el-Vâkı'ât*, Fe 1086, vr. 1^a.

50 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 1; II, 1998; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 51.

51 Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrişü's-şâmil (el-Fikh ve Usulihî)*, XI, 483-484.

rini bir araya getirmiştir. Müellif bu eserde hükmün illetini beyan etmeye özen göstermiştir.⁵² Necmeddin Yûsuf b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Hâssî (ö. 620/1223 civarı), Sadrüşşehîd'in bu eserini baplara ayırıp yeniden düzenlemiştir.⁵³ Muhammed b. Muhammed er-Reşîd el-Kâşgarî⁵⁴ bu eserden seçmeler yapmış ve ayrıca metni ihtisar etmiştir.⁵⁵

Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Doktora Tezi olarak tahkik edilen⁵⁶ eserin birçok el yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların bulunduğu kütüphanelerden bazıları şunlardır: Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2489-2492; Şehid Ali Paşa, nr. 1085-1086, Molla Çelebi, 98-99; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, nr. 1583; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. Fe1086.

3. Şerhu'l-Câmi'î's-sagîr

Bu eser, İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kaleme alınan ve Hanefî fıkhnın ilk kaynaklarından biri olan *el-Câmi'û's-sagîr* adlı meşhur eserin önemli şerhlerinden biridir. Şeybânî'nin bu eserini Ebû Tâhir ed-Debbâs (ö. 4./10. yy.) gözden geçirerek kendi üslubuyla yeniden düzenlemiştir. Sadrüşşehîd bu eserinde Ebû Tâhir ed-Debbâs'ın düzenlediği nüshayı esas alarak şerh etmiştir. Kaynaklarda geçtiği üzere Sadrüşşehîd'in zikri geçen esere önceden kısa bir şerh yazdığı, sonra bunu genişlettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Bu sebepten olsa gerek Sadrüşşehîd'e *el-Câmi'û's-sagîr* veya *Câmi'û's-Sadrüşşehîd* adıyla bir eser isnat edilmiştir.⁵⁸ Oysa Sadrüşşehîd, Şeybânî'nin *el-Câmi'û's-sagîr* adlı eserine iki tane

52 Muhyî Hilâl Serhân: “Bu eser, müellifin *el-Fetâva'l-kübrâ* adlı eserinden yapılan seçmelerin yeniden düzenlenmesinin mahsulüdür” demiş; Ahmet Özel de onu aynen aktarmıştır. Bk. Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi* (muhakkikin girişi), I, 51; Özel, “Sadrüşşehîd”, *DİA*, XXXV, 426. Oysa *el-Fetâva'l-kübrâ* adlı eserlerde görüleceği üzere *el-Vâkı'ât*'in yeniden düzenlenmesinin mahsulüdür.

53 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 1^a. Müellifin yeğeni Burhânüddin el-Buhârî tarafından da yeniden tertip edildiği zikredilmiştir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1998.

54 Bu zat *Münyetü'l-musallî* adlı eserin sahibi Sedîdüddin el-Kaşgarî olup, 705 (1306) senesinde vefat etmiştir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1886.

55 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1886. Ayşe Biçer, Kâtib Çelebinin bu eser hakkında: “منتخبه للشيخ الإمام محمد بن محمد الرشيد الكاشغري، انتقاء سنة ٦٨٧... وله تهذيب الواقعات.” diye yazdığı bu cümlesini yanlış anlayarak Sadrüşşehîd'in *el-Vâkı'ât* adlı bu eserinde Muhammed b. Muhammed er-Reşîd el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1306) tercihlerine de yer verdiğini yazmış ve Kâşgarî'nin vefat tarihini de 687 diye yanlış vermiştir. Ayrıca “وله تهذيب الواقعات” cümlesini de yanlış yorumlayarak: “Sadrüşşehîd'in *Tehzîbü'l-Vâkı'ât* adlı bir eseri vardır” demiştir. Bk. Biçer, *Sadrüşşehîd'in Umdetü'l-fetâvâ Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 89, 90.

56 Saffet Köse danışmanlığında Abdulsasır Hakimi tarafından Doktora Tezi olarak tahkik edilmiştir. Tez 28 Aralık 2018 tarihinde başarıyla tamamlanmıştır.

57 Sadrüşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'î's-sagîr*, vr. 1^a. Leknevi ise üç tane şerh yazdığını nakletmiştir. Bk. Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 242.

58 Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi* (muhakkikin girişi), II, 41; Sadrüşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'î's-sagîr fi'l-fıkh* (mu-

şerh yazmış olup biri kısa diğeri ise genişletilmiş versiyonudur.⁵⁹ Kısa olan nüshası Medine-i Münevver'deki İslam Üniversitesi'nde 1994 senesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.⁶⁰ Aynı nüsha daha sonra Salâh Avvâd Cum'a, Hâmîs Dahhâm ve Hâtem Abdullâh el-Kübey'sî tarafından tekrar yayıma hazırlanıp basılmıştır (Beirut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006). Bir diğer baskısı ise Hâlid Nihâd Mustafa el-Âzamî tarafından yapılmıştır (Bağdat 2001). Eserin genişletilmiş olan nüshası ise hâlâ el yazma halindedir.⁶¹

4. el-Fetâva's-sugrâ

Bu eser Sadrüşşehîd'in telifidir, ancak bize Necmeddin Yûsuf b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Hâssî'nin (ö. 620/1223 civarı) yeniden düzenlemesi ile ulaşmıştır. Eserin adı kaynaklarda *el-Fetâva's-sugrâ* olarak geçmektedir.⁶² Hanefî mezhebi âlimlerinin farklı zamanlarda verdikleri fetvâları içeren bir mecmuadır. Klasik fıkıh sistematığına göre düzenlenen bu eserde sıkça vuku bulan meseleler toplanmıştır. Hanefî fukahasının görüşleri dışında diğer mezheplere mensup fakihlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Bir konuda farklı görüşler nakledildiği takdirde sahih, kuvvetli, fetvâya esas olan, ihtiyata daha yakın sayılan görüşlere işaret edilmiştir. Müellifin kendi görüşü ve değerlendirmeleri yanında dönemindeki örf ve diyarındaki uygulamada tercih edilen görüşlere de işaret edilmiştir. Hükümlerin âyet ve hadisten olan delilleri çok az zikredilmiştir. Fukahadan nakledilen görüşler için genellikle kitap adı verilmiş olup her bir meselede birden fazla kaynağa atıfta bulunulmuştur. Atıfta bulunduğu kaynakların birçoğu günümüze ulaşmamışken büyük bir kısmı hâlâ el yazma halindedir. 21 yazma nüshası tespit edilen bu eser 3 nüshadan tahkiki yapılmıştır.⁶³

hakkik Saïd Buna'nın girişi), s. 28; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 426; Biçer, *Sadrüş-Şehîd'in Umdetu'l-fetâvâ Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 86; Sadrüşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr* (muhakkik Salâh Avvâd vd. girişi), s. 27. Kanaatimizce bu yazarların hepsi Muhyî Hilâl Serhân'ın *Şerhu Edebi-l-kâdî* adlı eserin giriş kısmında verdiği bilgiye dayanmış ve o da Kâtib Çelebi'yi yanlış anlamış olduğu için böyle bir sonuca varmışlardır. Zira Kâtib Çelebi Şeybânî'nin *el-Câmi'us-sagîr* adlı eseri hakkında bilgi verirken: "Bu kitabı Ebû Tâhir ed-Debbâs düzenlemiştir. Ebû Tâhir'in düzenlediği kitap üzerine Sadrüşşehîd'in bir şerhi vardır. O kitap da *Câmi'us-Sadrüşşehîd* diye bilinmektedir" demiş ve Sadrüşşehîd'in *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr* adlı eserinin geniş nüshasının mukaddimesindeki bilgileri aktarmıştır. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 563.

59 Detaylı bilgi için bk. Boynukalın, "دراسة توثيقية تحليلية نقدية" *الجامع الصغير للإمام محمد بن الحسن الشيباني* دراسة توثيقية تحليلية نقدية, s. 17-19.

60 Abdullah b. Ahmed el- Kâdirî el-Ahdel danışmanlığında Saïd Buna Dabu tarafından tahkik edilmiştir.

61 Genişletilmiş nüshaları için bk. Süleymâniye Kütüphanesi, Şehîd Ali Paşa, nr. 804; Hacı Selim Ağa, nr. 297; Laleli, nr. 850.

62 Buhârî, *el-Muhîd*, VII, 416; Bâbertî, *el-İnâye*, IV, 423; Aynî, *el-Binâye*, III, 47; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1224.

63 *Hâssî'nin El-Fetâva's-Sugrâ Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili* adlı Doktora Tezimize bakın.

5. Şerhu Kitâbi'n-Nafakât

Hassâf'a (ö. 261/874) ait *Kitâbü'n-Nafakât* adlı eserin şerhi olup, nafaka ili ilgili fikhî hükümleri ele alan bir eserdir. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (ö. 1975) tarafından yayıma hazırlanarak Hindistan Haydarabad'da 1349 (1931) yılında İhyâü'l-Meârifin-Nuḡmâniyye tarafından ve 1365 (1946) yılında da Dârü's-Selefiyye Yayınevi tarafından neşredilmiştir.⁶⁴

6. 'Umdetü'l-fetâvâ⁶⁵

Kaynaklarda bu eser '*Umdetü'l-müftî ve'l-müsteftî* olarak da adlandırılmıştır.⁶⁶ Klasik fıkıh sistematiğine göre düzenlenmiş bir fetvâ kitabı olup, günümüze ulaşan birkaç nüshası mevcuttur.⁶⁷ Eser 2010 senesinde Selçuk Üniversitesi'nde Ayşe Biçer tarafından Orhan Çeker danışmanlığında *Sadrüş-Şehîd'in Umdetü'l-fetâvâ Adlı Eserinin Tahkiki* adı altında Doktora Tezi olarak tahkik edilmiştir.

7. 'Uddetü'l-müftî

Sadrüşşehîd '*Umdetü'l-fetâvâ* adlı eserinin giriş kısmında '*Uddetü'l-müftî* adlı bir eser yazdığından bahsetmektedir.⁶⁸ Bazı Hanefî kaynaklarında da Sadrüşşehîde böyle bir eser isnat edilerek atıfta bulunulmuştur.⁶⁹ Kaynaklardaki nakiller ile müellifin yukarıda adı geçen eserini karşılaştırdığımızda bu eserin gerçekten başka bir eser olduğu anlaşılmıştır. Ancak biz yazma eserler kataloglarında bu eser hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız gibi müellife bu eseri nispet eden başka bir kaynağa da rastlamadık.

8. Şerhu'l-Câmi'ül-kebîr

Şeybânî'nin (ö. 189/805) telif ettiği ve Hanefî fıkının ilk kaynaklarından biri kabul edilen *el-Câmi'ül-kebîr* üzerine Sadrüşşehîd'in yazdığı şerhtir.⁷⁰ Yazma

64 Ayrıca Ruhi Özcan tarafından *Hüsâmu Şehîd'in Şerhiyle İmam el-Hassâf'ın en-Nafakât Kitâbı* adı altında Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi'nde 1978 senesinde yayımlanmıştır. Bk. Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, XXXV, 426.

65 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1169. Bu eser *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*'de Evhadüddin en-Nesefî'ye nisbet edilmiş ise de, diğer Hanefî fıkıh literatürlerinde Sadrüşşehîde nisbet edilmiştir. Bk. Nizâmüddin el-Balhî vd. *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, IV, 455; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 245, 349; II, 107; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 606.

66 Zirikli, *el-A'lâm*, V, 51; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 783.

67 Eserin yazma nüshaları için bk. Süleymâniye Kütüphanesi, Cârullâh Efendi, nr. 933; Damad İbrâhîm Paşa, nr. 696; Esad Efendi, nr. 1108; Fâtih, nr. 2345, 2346; Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689.

68 Sadrüşşehîd, '*Umdetü'l-fetâvâ*, vr. 1b.

69 Aynî, *el-Binâye*, II, 681; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 63.

70 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 569. Kâtib Çelebi burada Sadrüşşehîd'in *el-Câmi'ül-kebîr*'i telhis ettiğini de belirtir.

eserler kataloglarında⁷¹ bu eserin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphanelere işaret edilmiştir. Araştırmamız sonucunda bunlardan sadece iki tanesi gerçekten *el-Camî'ü'l-kebîr* adlı eserin şerhi olduğunu tespit ettik. Başkaları tarafından eserin ilk varacağı yazılan bu kitâbın Burhânü'l-eimme Abdülazîz b. Mâze'ye ait olduğunu bildiren bir kayda rastladık. Bu iki nüshadan biri Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 747'de diğeri ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, nr. 1157'de kayıtlıdır. Feyzullah Efendi nüshası 666 (1268) senesinde yazılmış olup, “Şehâdet Bâbı” ile sona ermektedir. Diğeri ise 679 (1280) senesinde yazılmış olup “Bâbun mine'd-damân” ile bitmektedir. Yani kitap tamdır. Eserin girişinde veya bitişinde müellifin kimliğine dair başka bir bilgi yoktur. *el-Fetâva's-sugrâ'da* Sadrüşşehîd'in bu eserine çokça atıfta bulunulmuştur.⁷² Ancak bunları söz konusu nüshalar ile karşılaştırdığımızda *el-Fetâva's-sugrâ'da* işaret edilen meselelere zikri geçen bu yazma nüshalarda rastlayamadık. Dolayısıyla bu yazma nüshaların Sadrüşşehîd'e nispetinin doğru olmadığı ve Sadrüşşehîd'in *Şerhu'l-Câmî'ü'l-kebîr* adlı eserinin bize ulaşmadığı kanaatindeyiz. Bunu destekleyen diğeri bir husus, eserin dış kapağına yazılan isim de Sadrüşşehîd'in babasının ismi oluşudur.⁷³

9. Şerhu Muhtasari İsâm

Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) talebelerinden İsâm b. Yûsuf el-Belhî'ye (ö. 215/830) nispet edilen *Muhtasaru İsâm* adlı eserin şerhidir.⁷⁴ Kaynaklarda Sadrüşşehîd'in böyle bir eserinin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Sadrüşşehîd *el-Fetâva's-sugrâ'da*, “Ben *İsâm'da* böyle yazdım, *İsâm'ın* şu bölümünde şöyle yazdım” diye birkaç yerde⁷⁵ kendisinin *Muhtasaru İsâm'a* şerh yazdığını ifade eden cümleler sarf etmiştir. Maalesef eser günümüze ulaşmadığından eserin içeriğini kontrol etme şansımız olmamıştır.

10. Şerhu'l-Muhtasari'l-Kâfi

Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/946) *el-Muhtasari'l-Kâfi* adlı eserinin şerhidir. Sadrüşşehîd *el-Fetâva's-sugrâ'da* bu eserine birkaç atıfta bulunmuştur. Başka eserlerinde de kendisinin böyle bir eseri bulunduğunu belirterek meseleyi o eserde

71 Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, III, 61; Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisu's-şâmil (el-Fıkh ve Usulihî)*, V, 130.

72 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 43^a; 65^a; 70^a; 70^b; 76^a.

73 Her iki nüshanın dış kapağında aynen şöyle yazılmıştır:

كتاب شرح الجامع الكبير لمحمد بن الحسن رحمه الله عليه من جهة الشيخ الإمام برهان الأئمة عبد العزيز بن مازة رحمه الله.

74 *Muhtasaru İsâm* için bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 347; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 663.

75 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 20^b; 21^a; 67^b; 92^a; 102^b; 174^b; 175^a.

beyan ettiğini kaydetmiştir.⁷⁶ Ancak Sadrüşşehîd'in böyle bir eseri olduğunu zikreden hiçbir kaynağa rastlamadığımız gibi bu eserin yazma nüshalarına işaret eden bir bilgiye de ulaşamadık.

11. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*

Bu eser, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasar* adlı eserine yazdığı şerhidir. Hâssî (ö. 620/1223 civarı) *el-Fetâva's-sugrâ*'da "Ben bunu Sadrüşşehîd'in *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinden yazdım" diyerek Sadrüşşehîd'in böyle bir eseri olduğuna işaret etmiştir.⁷⁷ Ancak Sadrüşşehîd'in *Muhtasaru't-Tahâvî*'ye şerh yazdığına işaret eden başka bir kaynağa rastlamadık. Yazma eserler kataloglarında da buna işaret eden bir bilgi görmedik.

12. *Şerhu'z-Ziyâdât*

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *ez-Ziyâdât* adlı eserinin şerhidir. Sadrüşşehîd *el-Fetâva's-sugrâ* ve diğer bir eserinde kendisinin bu şerhine birkaç yerde atıfta bulunmuştur.⁷⁸ Ancak bu eseri hakkında başka kaynaklarda hiçbir bilgiye ulaşamadık.

13. *Kitâbü't-Tezkiye*⁷⁹

Tezkiye ile ilgili konuları ihtiva eden 5 varak civarında bir eserdir. Sadrüşşehîd eserin giriş kısmında şöyle demiştir:

"Ben *el-Muhtasari'l-Kâfi* adlı esere şerh yazmakla uğraşırken fakihler benden Hâkimüşşehîd'in bu eserinde zikretmediği kitapları (bölümleri) şerh etmemi rica ettiler. Hâkimüşşehîd'in zikretmediği kitaplar ise sekiz olup,⁸⁰ ben onların isteklerini yerine getirmek amacıyla bu kitapların içinde en kısa olan *Kitâbü't-Tezkiye* ile başladım."⁸¹

76 *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 24^a; 34^b; 63^b; 66^a; 179^b; Sadrüşşehîd, *Şerhu Kitâbi'n-Nafakât*, s. 117; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi-l-kâdi*, IV, 356.

77 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 16^a.

78 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 75^a; 155^b; 156^a; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi-l-kâdi*, III, 387.

79 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1404.

80 Bu sekiz kitabın isimlerini tespit edebilmek için Sadrüşşehîd'e nispet edilen Tezkiye gibi bölüm başlıklarını taşıyan eserlerin *el-Kâfi*'de zikredilip edilmediğini tespit etmeye çalıştık, sonuçta Sarüşşehîd'e nispet edilen bu türdeki eserlerden *Şüyû'*, *Terâvih* ve *Zelletü'l-karî* adlı konuların *el-Kâfi*'de zikredilmediğine rastladık. Bundan başka konular ya *el-Kâfi*'de zikredilmiştir ya da başkaların eserleri üzerine yapılan bir çalışma olduğu anlaşılmıştır.

81 Sadrüşşehîd, *Kitâbü't-Tezkiye*, vr. 1^a.

Demek ki müellif bu eseri, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl* adlı eseri başta olmak üzere diğer eserlerinden de seçmeler yapılarak oluşturulan *el-Muhtasarü'l-Kâfi*'de zikredilmeyen bölümleri tamamlamak için yazmıştır. Kitabın içeriği de bunu teyit etmektedir. Sadrüşşehîd *el-Fetâvâ's-sugrâ*'da *el-Asl*'in *Tezkiye* bölümüne iki yerde atıfta bulunmuştur.⁸² O atıflar da bu eserinde mevcuttur.⁸³ Bu eserin bir kaç yazma nüshası mevcut olup⁸⁴ tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁸⁵

14. *Muhtasaru Kitâbi'l-Hayz*⁸⁶

Hayz hakkında yazılan bir eser olup kitabın tam adını Sadrüşşehîd'in yeğeni Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219?) bu şekilde zikretmiştir.⁸⁷ Kitabın adından daha önce birisi tarafından yazılan *el-Hayz* adında bir eserin olduğu ve bunun ihtisar edildiği anlaşılmaktadır. Ancak biz onun kimin eseri olduğunu tespit edemedik. *el-Fetâvâ's-sugrâ*'da müellifin bu kitabına iki yerde atıfta bulunduğu görülmüştür.⁸⁸ Araştırmamız esnasında eserin bulunduğu kütüphanelere işaret eden bir bilgiye rastlamadık.

15. *Kitâbü't-Terâvîh*

Terâvîh namazı ile ilgili konuları ele alan bu çalışma aslında küçük bir risale-den ibarettir.⁸⁹ Eser bir fıkıh mecmuası içerisinde yaklaşık 5 varaktır.⁹⁰ Eser tahkik edilerek neşredilmiştir.⁹¹

16. *Zelletü'l-kâri*

Namazda okunan âyetlerin doğru telaffuz edilmesi ve okuyanın dil açısından düşebileceği muhtemel hataların namazı ifsat edip etmeyeceği konularını ele alan

82 Günümüze ulaşan *el-Asl*'da *Tezkiye* bölümü yoktur.

83 Sadrüşşehîd, *el-Fetâvâ's-sugrâ*, vr. 144^b; 145^a.

84 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1551; Süleymâniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 2088; Esad Efendi, nr. 3541; Reisülküttâb, nr. 1159; Şehid Ali Paşa, nr. 1061.

85 Hâlid b. Zeyd el-Vezinânî, "Kitâbü't-Tezkiye, telif: Hüsâmüddin Ömer b. Abdilazîz b. Mâze (ö. 1141/536)", s. 265-309.

86 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1414. Kâtib Çelebi *Kitâbü'l-Hayz* adıyla kitap yazarlar arasında Sadrüşşehîd yanında Hanefî âlimlerden Ebü'l-Fazl el-Kirmânî, Kâdi İmâdüddin, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû Abdullah ez-Za'ferânî ve Kâdi Ebü'l-Kâsım el-Hakim'in adlarını sıralar ve son şahsın eserini ayrıca şerhettiğini de belirtir.

87 Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, I, 217, 243, 251, 253.

88 Sadrüşşehîd, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 18980, *el-Fetâvâ's-sugrâ*, vr. 13^b; 49^b.

89 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1403.

90 Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689, vr. 188-192; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1551; Mekke, Mektebetü'l-Haremî'l-Mekki, nr. 339/9; Doha, Darü'l-kütübi'l-Katariyye, nr. 838.

91 *Kitâbü't-Terâvîh* adlı bu eser Abdullah b. Nâsir es-Sülemî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Bk. *Âlemü'l-mahtûtât ve'n-nevâdir*, 12/2 (2007), 453-502.

muhtasar bir çalışmadır. Sadrüşşehîd ve başkalarına ait bazı eserlerin toplandığı bir fıkıh mecmuası içerisinde bulunmakta⁹² olan bu eser bazı Hanefî fıkıh kaynaklarında Sadrüşşehîd'e nispet edilmiştir.⁹³ Eser 2019 senesinde tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁹⁴

17. *Kitâbü'ş-Şüyû'*⁹⁵

Bu eser *Mesâilü'ş-şüyû'* diye de isimlendirilmiştir.⁹⁶ Muâmelât hukukuna dair, menkul ve gayrimenkul mallardaki ortaklıkla ilgili beş varaklık küçük bir risaledir. Yazma nüshaları bulunmaktadır.⁹⁷

18. *Kitâbü'l-Hîtân'*⁹⁸

Bu eserin bazı kaynaklarda ifade edilen diğer adı: *Kitâbü Mesâili da'va'l-hîtân ve't-turuki ve mesâili'l-mâ'dır*.⁹⁹ Eserin konusu su, yol, duvar hukuku ve davaları ile ilgilidir. Sadrüşşehîd eserin mukaddimesinde konuyla ilgili Şeyh el-Mürecçâ es-Sekafî'nin (ö. ?) bir eser yazdığını ve bu eseri Kâdılkudât Ebû Abdullah ed-Dâmegânî'nin (ö. ?) şerh ettiğini, kendisinin ise düzenleme ve ayıklamaya ihtiyacı olan bu eseri yeniden tertip ettiğini belirtir. Eser es-Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009 *Hayretü'l-fukahâ'*nın sonunda) ve Abdullâh Nezîr Ahmed Müzzî tarafından (Cidde, Merkezü'n-neşri'l-ilmî, 1996; Beyrut el-Mektebetü'l-Mekkiyye - Müessesetü'r-reyyân, 1435/2014) neşredilmiştir.

19. *Kitâbü Tabhi'l-'asîr'*¹⁰⁰

Meyve ve benzeri şeylerin sıkılıp kaynatılması ve kapları ile ilgili konuları ele alan 3-4 varaklı bir eserdir. Yazma nüshaları Süleymâniye Kütüphanesi'nin üç ayrı bölümünde bulunmaktadır. (Reisülküttap, nr. 1159; Esad Efendi, nr. 3541; Şehid Ali Paşa, nr. 1061).

92 Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, nr. 1159 ve Esad Efendi, nr. 3541; 692.

93 Bk. İbn Emîru Hâc, *Halbetü'l-mücellî*, II, 14; Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehri'l-fâik*, I, 213.

94 Zelletü'l-kârî adlı bu eser Sadrüşşehîd'e nispet edilerek 2019 senesinde Taha Muhammad Faris tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Bk. <http://search.mandumah.com/Record/1048584>

95 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1431.

96 Küçük hacimli olan bu eser gerek Sadrüşşehîd'in gerekse başka müelliflere ait küçük hacimli eserlerin derlendiği bir fıkıh mecmuası içindedir. Bu mecmuanın kapağında içindeki eserlerin isimleri verilmiştir. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, nr. 1159.

97 Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, nr. 1030; Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1159; Şehid Ali Paşa, nr. 1061.

98 Sadrüşşehîd, *el-Fetâvâ's-sugrâ*, vr. 83; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1031.

99 Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, VI, 296.

100 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1435.

20. *Kitâbü'l-Vakf*⁰¹

Vakıf hukuku ile ilgili kısa ve öz bir çalışma olup, eserin giriş kısmında müellifin adı açıkça zikredilmiştir.¹⁰² Eser önce *Kitâbü'l-Vakf* adıyla ayrı bir kitap halinde neşredilmiş, (nşr. Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd, Riyad 2011); sonra *Kitâbü'l-Hitân* ile birlikte yayımlanmıştır (nşr. Abdullah Nezîr Ahmed Müzzî, Beyrut, Müessesetü'r-reyyân - el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1435/2014).

21. *Kitâbü'l-Ferâiz*

Sadrüşşehîd, *Vâkıât* ve *el-Fetâva's-sugrâ* adlı eserlerinde bu eserine “ذكرنا في الفرائض” “فذكرناه في كتاب الفرائض” ve “ينظر في فرائض طويلة لي” şeklinde atıfta bulunmuştur.¹⁰³ İbn Nüceym (ö. 970/1562) ve Hamevî (ö. 1098/1686) de Sadrüşşehîde bu isimde bir eser isnad ederek atıfta bulunmuşlardır.¹⁰⁴ İsminden ve yapılan atıflardan miras hukuku ile ilgili olduğu anlaşılan bu eserin 585 (1189) senesinde istinsah edilen bir nüshasının mevcut olduğu zikredilmektedir¹⁰⁵ ancak esere ulaşma şansımız olmadığından inceleyemedik.

22. *Kitâbü'l-Muhtasar fi'l-hilâfiyyât*

Eserin giriş bölümünde müellifin adı açıkça verilmiştir. Müellif eserini, *el-Mebsût fi'l-hilâf* adlı eserini yazdıktan sonra onu ihtisar amaçlı bu eseri kaleme aldığı açıklayan bir giriş ile başlamıştır. Eserde esasen Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilafı konular ele alınmıştır. Tek bir nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁶

2.2. Sadrüşşehîd'e Nispeti Meşkûk veya Yanlış Olan Eserler

1. *el-'Udde fi'l-fetâvâ*

Bazıları Sadrüşşehîde bazıları başka kişilere ait olan küçük hacimli birkaç eserin bir araya getirildiği bir fıkıh mecmuasında '*Udde*,¹⁰⁷ *el-'Udde*,¹⁰⁸ *el-'Udde fi'l-*

101 Kâtib Çelebi eserin adını *Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ'* olarak vermiştir. Bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1470.

102 Süleymâniye Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 731/2.

103 Sadrüşşehîd, *el-Vâkıât*, vr. 273^a; *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 232^a-233^b.

104 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 574; Hamevî, *Gamzu 'uyûni'l-besâir*, III, 277.

105 Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü's-şâmil (el-Fıkh ve Usulihî)*, VII, 461-462.

106 Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 2130.

107 Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1061.

108 Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2803/2, vr. 76a-124a.

*fetâvâ*¹⁰⁹ isimlerinde bir eser bulunmaktadır. Bu eser yazma nüshalarında eserin yazarı hakkında hiçbir bilgi bulunmamasına rağmen, yazma eserler kütüphanelerinde Sadrüşşehîd'e nispet edilmektedir.¹¹⁰ Bunlardan sadece bir nüshasının bilgileri verilirken eserin adı “*el-Udde fi'l-Fetâvâ*” olarak verildikten sonra parantez içinde (*Uddetü'l-müftî*) kelimesi eklenmiştir.¹¹¹ Oysa yazma eser içinde veya kapaklarında bunu gösteren bir bilgi yoktur. Bunu teyit edecek başka bir kaynağa da rastlanmamıştır. Biz yine de emin olalım diye bu eserin yazma nüshalarındaki bilgileri Hanefî fıkıh kaynaklarında Sadrüşşehîd'in *Uddetü'l-müftî* adlı eserinden nakledilen bilgiler ile karşılaştırdık. Neticede o bilgiler ile söz konusu el yazma eserdeki bilgilerin örtüşmediğini tespit etmiş olduk.¹¹²

2. 'Umdetü'l-müftî

Kaynaklarda Sadrüşşehîd'e nispet edilen bu isimde bir esere rastlanmamıştır. Ancak Hüseyin Aydın, müellifin 'Umdetü'l-fetâvâ adlı eserinden içerik olarak farklı “'Umdetü'l-müftî” adı altında başka bir eseri daha bulunduğunu iddia ederek yüksek lisans tezi olarak tek nüshadan tahkikini yapmıştır.¹¹³ Oysa bu eserin bir kaç nüshası mevcut olup, eser Sadrüşşehîd'e değil Kâdihan'a (ö. 592/1196) aittir.¹¹⁴ Kâdihan'ın bu eseri 2018 senesinde İbrahim Alyeş tarafından tahkik edilerek “*en-Nükâye fi ilmi'l-Hidâye el-müsemma Nükayetü Kadîhân ev 'Umdetü'l-müftî*” adıyla Kâhire'de Daru'l-İhsan yayınları tarafından neşredilmiştir.¹¹⁵

3. el-Fetâva'l-kübrâ

Bu eser kaynaklarda *Tecnisü'l-Vâkı'ât* diye de adlandırılmıştır.¹¹⁶ Bazı nüshalarının dış kapaklarında Sadrüşşehîd'e aidiyet kaydı bulunmaktadır.¹¹⁷ Ancak

109 Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689, vr. 91-129.

110 Yukarıdaki üç kaynağın hepsinde öyle nispet edilmiştir.

111 Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689, vr. 91-129.

112 İbn Nüceym '*Uddetü'l-fetâvâ* adlı bir eserden müellifinin adını vermeden çokça nakilde bulunmuştur. Nakledilen meseleler söz konusu *el-Udde fi'l-fetâvâ* adlı eserde aynen mevcuttur. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahrür-râ'ik*, I, 245, 288, 298; II, 283.

113 Aydın, *Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Adbülazîz el-Buharî'nin Umdetü'l-Müftî Adlı eserinin Tahkik ve Tahlili*, s. 39, 46-48.

114 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, V, 1972; Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü's-şâmil (el-Fıkh ve Usulihî)*, VI, 290-291; <https://al-mostafa.info/data/arabic/depot/gap.php?file=m016399.pdf>; <https://al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=m002545.pdf> (Erişim: 05.04.2021).

115 <https://www.daralsalam.com/ar/BookDetails/index?BookCode=24311033&Code=1> (Erişim: 05.04.2021).

116 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva'l-kübrâ*, Topkapı Sarayı Müzesi, III Ahmed Kitaplığı, nr. A1107/2, vr. 1^a; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. Fe1060, vr. 250^b; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. Fe1061, vr. 259^b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1228; Zirikli, *el-A'lam*, V, 51.

117 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva'l-kübrâ*, vr. 1^a.

biz bu eserin nüshalarını ve içeriğini inceledikten sonra şu kanaate vardık ki bu eseri Sadrüşşehîd yazmamıştır. Hâssî (ö. 620/1223 civarı) *el-Fetâva's-sugrâ*'nın giriş kısmında ifade ettiği gibi¹¹⁸ Sadrüşşehîd'in *el-Vâkı'ât* adlı eserini baplara ayırıp, eklemeler yapıp yeniden düzenlemiştir. Bu eser daha sonra *el-Fetâva'l-kübrâ*, *Tecnisü'l-Vâkı'ât* diye adlandırılmıştır.¹¹⁹ Kitap asıl metninin yazarı olması itibarı ile Sadrüşşehîd'e, sonradan tertibi itibarı ile Hâssî'ye nispet edilmiştir.¹²⁰ Bundan dolayı eserin bazı nüshalarının dış kapağında Sadrüşşehîd ve Hâssî'nin adı beraber geçmiştir. Hatta bazı nüshaların sonunda bu eserin, Hâssî'nin *el-Vâkı'ât*'a yaptığı *Tecnis*'i (düzenleme ve eklemesi) olduğu açıkça belirtilmiştir.¹²¹ Eser rumuz açısından *el-Vâkı'ât*'ı aynen takip etse de içerik olarak çok düzgün, zenginleştirilmiş ve ilk bakışta *el-Vâkı'ât*'tan tamamen farklı bir eser haline getirilmiştir.¹²² Eserin bu hale getirilişi hakkında Hâssî, *el-Fetâva's-sugrâ*'nın giriş kısmında bilgi vermiştir.

Hulasa bu kitap Hâssî'nin *el-Vâkı'ât* üzerine yaptığı çalışma sonucu meydana gelen bir eserdir. Dolayısıyla eseri Sadrüşşehîd'e isnat etmek yanlıştır.¹²³ Ancak eser Sadrüşşehîd'e nispet edilerek 2017 senesinde Ürdün'deki Uluslararası İslamî İlimler Üniversitesi'nde Doktora Tezi olarak tahkik edilmiştir.

Eserin pek çok nüshası bulunmaktadır.¹²⁴ Bunlardan bazıları şöyledir: Süleymâniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 2411; Lâleli, nr. 1274; Serez, nr. 1145; Yeni Harfler, nr. 657-659; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. FE1059-1061; Burdur Halk Kütüphanesi, nr. BY3834; İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 113.

4. *Usûlü'l-fıkh*

Bu eseri *Usûlü Hüsâmiddîn* adıyla Sadrüşşehîd'e isnat eden Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) eser hakkında “Muhtasar bir çalışma olmakla birlikte fıkıh usûlünün birçok bölümünü içermektedir” demiştir.¹²⁵ Carl Brockelmann (ö. 1956) bu ese-

118 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva's-sugrâ*, vr. 1^a.

119 *el-Fetâva'l-kübrâ* ve *el-Fetâva's-sugrâ* adlı bu iki eserin isimleri müellifleri tarafından değil daha sonra başkaları tarafından verilen isimler olduğunu düşünmekteyiz.

120 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1228; Zirikli, *el-A'lam*, V, 51; VIII, 214.

121 Sadrüşşehîd, *el-Fetâva'l-kübrâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 113, vr. 1^a; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. Fe1060, vr. 250^b; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. Fe1061, vr. 259^b.

122 Ulaştığımız nüshalarda esere giriş yazılmamıştır, tek bir nüshada giriş vardır, ama o giriş de kitabı imla eden şahıs: “*Tecnis* yazarı “صاحب التجنيس” bu esere böyle bir giriş yazmamış ise de ben kitabın içindeki rumuzlar bilinsin diye bu girişi yazdım” diye onun kendisi tarafından eklendiğini kaydetmiştir. Bk. Süleymâniye Kütüphanesi, Fâtih, 2411, nr. 1^b.

123 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1228.

124 Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü'ş-şâmil (el-Fıkh ve Usulihî)*, VII, 195-196.

125 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 81.

rin bulunduğu kütüphanelere işaret ederken bu eserin yanlışlıkla Sadrüşşehîde nispet edildiğini, aslında bu eserin *el-Hüsâmî* adıyla bilinen *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb*¹²⁶ adlı eser olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁷ Yine bazı kaynaklarda bu eserin 494 (1100-1101) senesinde yazılmış bir nüshasının bulunduğu zikredilmektedir.¹²⁸ Eğer bu doğru ise eserin Sadrüşşehîde nispeti asla doğru olamayacaktır; zira Sadrüşşehîd 483 senesinde doğduğuna göre 11 yaşında böyle bir eser yazmış olamaz. Eser hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹²⁹

5. *Hayretü'l-fukahâ (Hîretü'l-fukahâ)*¹³⁰

Fukahanın cevaplarını bulmakta zorlanacağı bilmece gibi fikhî meselelerin (el-*elgâzü'l-fikhiyye*) bir araya getirildiği bir eserdir. Yazma eserler kataloglarında Sadrüşşehîde nispet edilen bu eserin birkaç nüshasına rastlamaktayız.¹³¹ Eser 2009 senesinde Sadrüşşehîd'in *el-Hitân* adlı eseri ile birlikte Beyrut'ta basılmıştır.¹³² Ayrıca *el-Fetâvâ's-sugrâ*'nın Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2375 numarada kayıtlı nüshasının bitiminde *Hayretü'l-fukahâ* unvanı altında aynı hat ile yazılan bir nüsha mevcuttur.¹³³ *el-Fetâvâ's-sugrâ*'da *Hayretü'l-fukahâ*'ya bir kere atıfta bulunulmuştur. Atıf yapılan mesele *Fatih* nüshasının sonundaki *Hayretü'l-fukahâ* adlı eserde (vr. 188^{a-b}) ve matbu nüshasında (s. 50) aynen mevcuttur. Ancak biz bu eserin yanlışlıkla Sadrüşşehîde nispet edildiğini düşünmekteyiz, zira eserin yazma nüshaları ile Sadrüşşehîde nispet edilerek basılan matbu nüshanın aynı

126 Bu eserin müellifi 644 (1246) senesinde vefat eden Hüsâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsikesîdir (ö. 644/1246-47). Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1848.

127 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, VI, 295, 346. Söz konusu eser *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb = el-Müntehabü'l-Hüsâmî* adıyla basılmıştır (tahkik ve dirâse: Ahmed Muhammed Nasır Abbâs el-Avâzî, Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, 2005).

128 Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü's-şâmil (el-Fikh ve Usulîhi)*, I, 535.

129 Sadrüşşehîd'in *Umdetü'l-fetâvâ* adlı eserinin tahkikini yapan Ayşe Biçer, bu eserin bir nüshasının Samsun İl Halk Kütüphanesi, nr. 55 Hk 953 ve 1656 DVD numarasında kayıtlı olduğu ve eserin kendisinin ise Milli Kütüphanede bulunduğunu zikretmiştir. (Bk. Biçer, *Umdetü'l-fetâvâ*, 85-86). Biz bunu kütüphaneden teyit edemedik ancak Sadrüşşehîd'in *el-Vâkıât* adlı eserinin tahkikini yapan Abdulsasır Hakimi bahsi geçen nüshaya ulaştığını ve eserin Usul-i fıkha değil Furu-i fıkha ait bir eser olduğunu tespit ettiğini kaydetmiştir. (*el-Vâkıât in giriş bölümü*, 35). Ayşe Biçer'in kitabın giriş kısmı diye verdiği cümlelere bakılırsa o cümleler tamamen "Tetimmütü'l-Fetâvâ" adlı eserin giriş kısmı ile aynıdır. Bu da bizde Biçer'in bahsettiği nüshanın da adının ve nispetinin yanlış olduğu kuşkusunu uyandırmıştır.

130 *Esmâ'ü'l-kütüb* adlı eserinde Riyazizâde Abdüllatif babasından naklen kelimenin Hîret şeklinde hânın kesriyle okunacağını söylüyorsa da kelimenin yaygın kullanımı Hayret şeklindedir. Bk. Riyazizâde, *Esmâ'ü'l-kütüb*, s. 138.

131 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, VI, 296; Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü's-şâmil (el-Fikh ve Usulîhi)*, III, 962.

132 Bu eser Sadrüşşehîd'in ismi ile *Hayretül-fukahâ, Kitâbü'l-Hitân* adı altında, Seyyid Yûsuf Ahmed'in tahkiki ile 2009 sensinde Beyrut'ta 190 sayfa olarak basılmıştır.

133 Bu nüsha Süleymâniye Kütüphanesi, kayıtlarında Sadrüşşehîde değil Kerderî'ye nispet edilerek verilmiştir.

olduğunu ve bu yazma nüshaların birçoğunun Tacüddîn Abdulgafur b. Lokmân el-Kerderî'ye (ö. 562/1166),¹³⁴ yine bir kısmının Bertüvani'ye,¹³⁵ başka bir nüshasının ise Fergâni'ye¹³⁶ nispet edildiğini görmekteyiz. Tek bir nüshanın iç kapağında eserin Sadrüşşehîd'e nispeti hakkında bir kayıt bulunmaktadır.¹³⁷ Yazma eserler katalogları da belki buna dayanarak eseri Sadrüşşehîd'e nispet etmiş olabilirler. Ancak bu eserin yazma nüshaları nerdeyse Sadrüşşehîd'e ait bazı eserler bir araya getirilen mecmualar içinde bulunduğundan söz konusu nüshanın kapağına öyle yazılmış olabilir. Zira eserin yazma nüshalarının giriş bölümünde olsun veya o esere atıfta bulunan diğer kaynaklarda¹³⁸ olsun eserin kime ait olduğu hakkında hiçbir bilgi yoktur. Zikri geçen bilgiler de sadece başkaları tarafından el yazmaların iç kapaklarına yazılmış çelişkili bilgilerdir. Ayrıca Hâssî'nin (ö. 620/1223 civarı) *el-Fetâvas-sugrâ'daki* ibaresinden eserin Sadrüşşehîd'e ait olmadığı anlaşılıyor.

Kefevî (ö. 990/1582) ve Leknevî (ö. 1304/1887) bu eseri Kerderî'ye (ö. 562/1166) nispet etmişlerdir.¹³⁹ Kefevî'nin Kerderî'e nispet ederek naklettiği bilgileri *Hayretü'l-fukahâ'nın* matbu nüshası ile karşılaştırma sonucunda bu eserin Sadrüşşehîd'e değil Kerderî'e ait olduğunu tespit etmiş olduk.

6. et-Tahkik fi't-tefsir

Kaynaklarda Sadrüşşehîd'e nispet edilen bu isimde bir esere rastlanmamıştır. Ancak Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, 234'te kayıtlı bir yazma eserin iç kapağında şu bilgiler yer almaktadır: "Sadrüşşehîd'in *et-Tahkik fi't-Tefsir* adlı eserinin üçüncü cildir. Meryem süresinden Ahzâb süresinin sonuna kadardır". Eser 163 varaktan oluşmuştur. Eser hakkında yapılan detaylı incelemeye göre bu eserin Sadrüşşehîd'e nispeti yanlıştır.¹⁴⁰

134 Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2375/2, vr. 183-201; Atif Efendi, nr. 1010/2; Süleymâniye Kütüphanesi, Giresun, nr. 3437, vr. 46^b-88^a. Türkiye dışındaki Kütüphaneler için bk. Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisu's-şâmil (el-Fıkh ve Usulihî)*, III, 962-963.

135 Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Nasr el-Bertüvani (ö. 874/1469), Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 689/4, vr. 168-187.

136 Eşref ed-dîn Ahmed b. Esed b. Fergâni (ö. ?), Ankara: Milli Kütüphane, Samsun: İl Halk Kütüphanesi, nr. 55 Hk 595/2.

137 Kral Faysal İslam Araştırma Merkezi'nde nr. f2552'de kayıtlı nüsha.

138 Mesela bk. Burhânuddin el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, I, 177; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 82.

139 Kefevî, *Ketâ'ib*, III, 38; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 167.

140 Detaylı bilgi için bk. Abdulsasır Hakimi, "Es-Sadrüşşehîd'in Hayatı Ve Eserleriyle İlgili Tespit Edilen Hatıralı Bilgiler", s. 401-403.

7. Kitâbü't-Tekmile

Muasır bazı kaynakalarda Sadrüşşehîd'e bu isimde bir eser nispet edilmiş,¹⁴¹ ancak araştırma sonucunda bunun da nispetinin yanlışlığı tespit edilmiştir.¹⁴²

Bundan başka yine kaynaklarda Sadrüşşehîd'e nispet edilen, ama bizim yazma nüshalarının bulunup bulunmadığına vakıf olamadığımız *el-Mebsût fi'l-hilafiyât*,¹⁴³ *el-Müntakâ*¹⁴⁴ ve *Şerhü'l-Edâhi*¹⁴⁵ gibi kitaplar mevcuttur.

3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tabakatlar ve Hanefî fıkıh eserlerinden Sadrüşşehîd'in büyük bir Hanefî fıkıh âlimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden kendisi “imam”, “bahr” ve “sadr” gibi unvanlarla anılmıştır. Usul ve fûrû ilmi dışında aklî ve naklî ilimlerde de derin bilgi sahibi olduğu, münazara ilminde üstün bir konum elde ettiği, daha babası hayatta iken tanınmış âlimlerle birçok münazaralara girip başarılar sağladığı, Mâverâünnehir'de ün saldı ve hükümdarların kendisine saygı gösterip tavsiyelerine göre hareket ettiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁶

Buhara'da bir buçuk asır Hanefî fakihlerin riyasetini elinde tutan ve hukuk ilminin gelişmesine katkıda bulunan Burhan ailesine mensubiyeti dolayısıyla babasından sonra onun yerine geçmiş ve Buhara Hanefî fakihlerinin *sadri* yani reisi olmuştur.¹⁴⁷ Katvân savaşına da sadırlık vasfıyla katılmıştır.¹⁴⁸ Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi yazdığı birçok eseri yanında *el-Muhîtü'r-Radavî*'nin müellifi Râdıyyüddin es-Serahsî (ö. 571/1176), *el-Hidâye*'nin müellifi Burhâneddin el-Mergînânî (ö. 593/1197) ve *el-Muhîtü'l-Burhânî*'nin müellifi Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (ö. 616/1219?) gibi tanınmış âlimleri yetiştirmiştir.

Hanefî fıkıh kaynaklarında Sadrüşşehîd'in sözleri, nakilleri ve tercihleri çok önemsenmiştir.¹⁴⁹ Özellikle *el-Muhîtü'l-Burhânî* adlı eserde pek çok kere zikri

141 Sadrüşşehîd *Şerhu Edebi'l-kâdi* (muhakkikin girişi), I, 54-55; Sadrüşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'is-sagir* (muhakkik Salâh Avvâd vd. girişi), s. 32.

142 Detaylı bilgi için bk. Abdulsasır Hakimi, “Es-Sadrüşşehîd'in Hayatı Ve Eserleriyle İlgili Tespit Edilen Hatıralı Bilgiler”, s. 401-403.

143 Kutluboga, *Tacüt-terâcim*, s. 218; Taşköprülüzâde, *Miftahüs-sa'ade*, II, 251.

144 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 242.

145 Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VI, 86; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 199.

146 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXVI, 420; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I, 208; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 391; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 242.

147 Barthold, *Türkistan*, s. 376-377; Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 28-29.

148 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 34.

149 Misal için bk. Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, III, 212, 223; Bâbertî, *el-İnâye*, I, 261; III, 333; VI, 225;

geçmiştir.¹⁵⁰ İbnü'l-Hümâm da (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr* adlı meşhur eserinde Sadrüşşehîd'in tercihlerine çokça yer vermiştir.¹⁵¹ Sadrüşşehîd'in, fetva ve tercihlerinde zaman,¹⁵² mekân, örf¹⁵³ ve meşakkati defetme¹⁵⁴ gibi ilkeleri gözetdiği göze çarpar. Buna rağmen Kemalpaşazâde (ö. 940/1533) Hanefî fakihlerinin mezhep içindeki konumunu ortaya koymak için yaptığı Hanefî fakihleri tasnifinde Sadrüşşehîd'i misal açısından olsa dahi hiç zikretmemiştir.¹⁵⁵ Tercihleri ve fetvaları değerlendirildiğinde Sadrüşşehîd'in, Kemalpaşazâde'nın zikrettiği tabakalar içindeki üçüncü tabakada, yani "meselede müçtehitler" tabakasında yer alması gerektiği söylenebilir.

SONUÇ

Sadrüşşehîd Buhara'da bir buçuk asır dinî ve dünyevî yönden riyaseti elinde tutan Burhân sülalesine mensup bir fakih ve devlet adamıdır. Babası başta olmak üzere birçok âlimden İslamî ilimler tahsil eden Sadrüşşehîd babasından sonra Buhara'da sadrlık makamına oturmuştur. Sahip olduğu makam ve mevki sayesinde yetiştirdiği birçok öğrencisiyle İslâm ilim ve kültür âlemine çok büyük katkıda bulunan Sadrüşşehîd aynı zamanda çeşitli konularda yirmiden fazla eser bırakmıştır. Bunlardan bize ulaşan birçoğunun hâlâ yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Karahanlıların son döneminde Buhara'da yaşayan Sadrüşşehîd Selçuklu Sultanı Sencer'in Karahıtlılara karşı girdiği meşhur Katvân Savaşı'nda şehit düşmüştür.

Kaynakça

Aydın, Hüseyin, *Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Adbülazîz el-Buharî'nin Umdetü'l-Müftî Adlı eserinin Tahkik ve Tahlili*, Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.

Bâbertî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *el-İnâye şerhü'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, t.y.

Aynî, *el-Binâye*, II, 469; III, 94; İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, s. 321, 412; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 36, 42; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, I, 301; II, 170; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 81; III, 145.

150 Sadece "Sadrüşşehîd" kelimesi *el-Muhitü'l-Burhânî* adlı eserde 243 defa zikredilmiştir.

151 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 164, 269, 391, 520; II, 119, 383; IV, 481; V, 372.

152 Zamanın değişmesini kendi tercihine sebep göstererek verdiği fetva için bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, VII, 32.

153 Mekân ve örf değişikliğini esas alan fetvası için bk. İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, s. 321.

154 Kişilerden meşakkati defetme ve menfaati celbetme amaçlı verdiği fetvaları için bk. Aynî, *el-Binâye*, II, 469; Bâbertî, *el-İnâye*, III, 333; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, VII, 68.

155 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 40-42.

- Bağdatlı, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsarü'l-musannifin*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1951.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Bedir, Murteza, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Biçer, Ayşe, *Sadrüş-Şehid'in Umdetu'l-fetâvâ Adlı Eserinin Tahkiki*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Boynukalın, Mehmet, "العجامع الصغير للإمام محمد بن الحسن الشيباني دراسة توثيقية تحليلية نقدية", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sy. 20 (2008), 1-38.
- Brockelmann, Carl. *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, Çeviren: Abdülhâlîm en-Neccâr, Kahire: Darü'l-maârif, 5. Basım, t.y.
- Burhânperlu, Nizâmüddin vd. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1310/1892.
- Burhânüddin, Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz el-Merginânî el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004.
- Cüveynî, Alâüddin Atâ Melik, *Fâtihu'l-âlem (Târih-i Cihangüşa)*, thk. Muhammed Abdülvahhab el-Kazvîni, Farsçadan Arapçaya çeviren: Muhammed es-Sibâ'î, Kahire: el-Merkezü'l-kavmî li't-tercüme, 2007.
- Dabu, Said Buna, *Sadrüşşehid'in Şerhu'l-Câmi'is-sagîr Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Yüksek Lisans tezi, İslâm Üniversitesi (el-Medînetü'l-münevvere), 1994.
- el-'Udde fi'l-fetâvâ*, Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1061; Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 2803/2, vr. 76^a-124^a; Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 689, vr. 91-129.
- Hakimi, Abdulnasır, *es-Sadrüşşehid Ömer B. Abdülazîz'in (Ö. 536/1141) Kitabü'l-Vakiât Adlı Eserinin Tahkik Ve Değerlendirilmesi*, Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Hakimi, Abdulnasır, "Es-Sadrüşşehid'in Hayatı Ve Eserleriyle İlgili Tespit Edilen Hatalı Bilgiler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 34 (2019) 389-409.
- Hamevî, Şihâbüddin, *Gamzu 'uyûni'l-besâir şerhu'l-Eşbah ve'n-nezâir*, Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Hayretül-fukahâ*, Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 2375/2, vr. 183-201; Atif Efendi Koleksiyonu, 1010/2; Süleymâniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Koleksiyonu, 3437, vr. 46^b-88^a; Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 689/4, 168-187; Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 55 Hk 595/2; Kral Faysal İslam Araştırmaları Merkezi, nr. f2552.
- <https://al-mostafa.info/data/arabic/depot/gap.php?file=m016399.pdf>. (Erişim: 05.04.2021).
- <https://al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=m002545.pdf>. (Erişim: 05.04.2021).
- <https://www.daralsalam.com/ar/BookDetails/index?BookCode=24311033&Code=1> (Erişim: 05.04.2021).
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1412/1992.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *Halbetü'l-mücellî ve bugyetü'l-mühtedi fi şerhi Münyeti'l-musallî*, Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1436/2015.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Nüceym, Sirâcüddin Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *en-Nehrü'l-fâik Şerhu kenzü'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzu İnayet, Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahrür-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, Kahire: Dârü'l-kitâbî'l-İslâmî, 2. Basım, t.y.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1389/1970.
- İbnü's-Şihne, Lisânüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *Lisânü'l-hükkâm fi mârifeti'l-ahkâm*, Kahire: el-Babî el-Halebî, 1393/1973.
- İftihârüddin, Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşid el-Buhârî, *Hulâsatu'l-fetâvâ*, thk. Âlâ' Abdullah Hamûd es-Sa'dûn, Bağdad: İslam Üniversitesi, Gasb bölümünden Şüf'a bölümüne kader olan basılmamış Yüksek lisan tezi, 1430/2009.
- İsnevî, Abdürrahîm b. el-Hasen, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, haz. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1407/1987.
- Kâdîhan, el-Hasen b. Mansûr, *Fetâvâ Kâdîhân*, nşr. Sâlim b. Mustafa el-Bedrî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kazvîni, Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, *Ketâ'ibü a'lâmî'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse vd., İstanbul: İrşad Kitabevi, 1438/2017.
- Kınalızâde, Ali b. Emrullah (İbnü'l-Hinnâi), *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, thk. Muhyî Hilâl Serhân, Bağdad: Divânü'l-Vakfî's-sünnî, 1426/2005.
- Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed b. Nasrullâh, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Karâçi: Mir Muhammad Kütüphanesi, t.y.
- Kutluboğâ, Kâsim, *Tacü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1413/1992.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1418/1998.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebû Bekr b. Abdülcélil Burhânuddîn, *et-Tecnis ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emîn Mekki, Karâçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmi'l-islâmîyye, 1424/2004.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuraz, *Dürrerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, Kahire: Dâru ihyâ'l-kütübî'l-Arabîyye, t.y.
- Müessesetü Âli'l-Beyt, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabî el-İslâmî el-mahtût (el-Fıkh ve Usulihî)*, Ammân: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1420/1999.
- Nerşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târihu Buhârâ*, çeviri: Emîn Abdülmecîd Bedevî ve Nasrullâh Mübeşşir et-Tarâzî, Kahire: Darü'l-maârif, t.y.
- Nesefî, Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Tahran: Âyine-i Mirâs, 1999.

- Nesevî, Muhammed b. Ahmed, *Sîretü's-Sultân Celâlidîn el-Menkubirti (Mengüberti)*, thk. Hâfız Ahmed Hamdî, Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1953.
- Öngül, Ali, "Burhan Ailesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1992, VI, 430-432.
- Özaydın, Abdülkerim, "Gürhan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1996, XIV, 323.
- Özaydın, Abdülkerim, "Karahanlılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2001, XXIV, 404.
- Özaydın, Abdülkerim, "Sencer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXVI, 507-511.
- Özel, Ahmet. "Sadruşşehîd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2008, XXXV, 425-427.
- Riyazizâde, Abdüllatif b. Muhammed, *Esmâ'ü'l-kütüb*, thk. Muhammed Altunci, Dımaşk: Darü'l-fikr, t.y.
- Sadruşşehîd, Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî, *el-Fetâvâ's-sugrâ*, Beyazıt: Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, B18980, vr. 2^b-235^b.
- Sadruşşehîd, *Umdetü'l-fetâvâ*, Süleymâniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 689.
- Sadruşşehîd, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 113; vr. 2^b-278^b; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Fe1060; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Fe1061; Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 2411.
- Sadruşşehîd, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, Topkapı Sarayı Müzesi, III Ahmed Kitaplığı, A1107/2.
- Sadruşşehîd, *el-Vâkı'ât*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Fe1086.
- Sadruşşehîd *et-Tahkik fi't-Tefsir*, Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 234, vr. 1^a-164^a.
- Sadruşşehîd, *Kitâbü'l-Muhtasar fi'l-hilâfiyyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih Koleksiyonu, 2130, vr. 2^b-310^a.
- Sadruşşehîd, *Kitâbü's-Şüyü*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap Koleksiyonu, 1159, vr. 29^b-31^a.
- Sadruşşehîd, *Kitâbü't-Terâvih*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 689.
- Sadruşşehîd, *Kitâbü't-Tezkiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap Koleksiyonu, 1159, vr. 2^b-6^{b-a}.
- Sadruşşehîd, *Kitâbü'l-Vakf*, Süleymâniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, 731/2.
- Sadruşşehîd, *Şerhu Edebi-l kâdi*, thk. Muhyî Hilâl Serhân, Bağdâd: Matbaatü'l-irşâd, 1397/1977.
- Sadruşşehîd, *Şerhu Kitâbi'n-Nafakât*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni, Haydarâbâd: Darü's-selefiyye, 1365.
- Sadruşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr*, Süleymâniye Kütüphanesi, Şehîd Alî Paşa Koleksiyonu, 804, vr. 6^b-238^b.
- Sadruşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr*, thk. Salâh Avvâd vd. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2006.
- Semerkindî, Nizâmî Aruzî, *Çehâr Mekâle*, çeviri: Esin Eren Soysal, İstanbul: Demavend Yayınları, 2016.
- Sezgin, Fuad, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî*, Riyad: İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi neşri, 1411/1991.
- Tağriberdî, Yûsuf, *en-Nücümü'z-zâhire fi müluki Mısır ve'l-Kahire*, Mısır: Dârü'l-kütüb, Vezâretü's-sakâfe ve'l-irşâd, t.y.
- Taşagıl, Ahmet, "Karahitaylar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2001, XXIV, 415.

- Taşköprülüzâde, Ahmet Efendi, *Miftahü's-saâde ve misbahü's-siyâde*, Beyrut: Darü'l-küttübü'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir el-Gazzî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfattâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Lücnetü ihyâ'i't-türâsi'l-İslâmî, el-Meclisü'l-a'lâ liş-şu'ûni'l-İslâmiyye, 1970.
- Vezinânî, Hâlid b. Zeyd. "Kitâbü't-Tezkiye, telif: Hüsâ müddîn Ömer b. Abdilazîz b. Mâze (ö. 536/1141)". *Mecelletü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*, sy. 51 (2005), 265-309,.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'-Arabî, 1413/1993.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arna'ût vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- Zelletü'l-kâri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap Koleksiyonu, 1159; Esad Efendi Koleksiyonu, 3541, 692.
- Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd ed-Dımaşkı, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-melâyîn, 2002.